

D • N
15/4 1950

Liberalismen och kartellerna

Möjligheten av en skadlig samverkan mellan företag berördes redan av Adam Smith, men uppkomsten av karteller och truster blev likväl för liberalismen — liksom för socialismen — en ideologisk desillusion, ett tecken på att man räknat fel. Den fria tävlan mellan producenterna som enligt den äldre liberala förkunnelsen skulle bli en följd av statsvärdets och statskontrollens avveckling kunde — det klarlade dessa företeelser — upphävas genom överenskommelser mellan enskilda; privatmonopol var möjliga lika väl som statsmonopol. En omprövning av liberalismens ekonomiska föreställningar blev nödvändig.

I den debatt som uppstod — kanske främst i USA kring sekelskiftet — framträdde tre huvudlinjer. Man hävdade att kartellerna var en ofrånkomlig konsekvens av det liberala systemet och att de i stort sett var värdefulla; produktionen och distributionen blev i det hela billigare, och detta kom i det långa loppet — även om tillfälliga oegentligheter och svårigheter förelåg — konsumenterna till godo. Man erkände att kartellerna ofta var till skada, men såg botemedlet inte i mera, utan i mindre statsingripande; kartellernas blomstring berodde väsentligen på tullarna, och en genomförd frihandel skulle medföra deras upplösning och konkurrensprincipens förverkligande. Enligt den tredje tankegången låg det något riktigt i båda dessa synpunkter. En del karteller var bra, det vill säga ökade produktionen och gjorde varorna billigare; en del karteller, i regel för konsumenterna skadliga, uppmåddes genom tullarna och kunde väntas försvinna med deras avskaffande. Dock var, fortsatte man, ett direkt statsingripande mot kartellerna behövligt. Ty dels fanns skadliga karteller oberoende av protektionismen, dels var det lättare att säkra konkurrens ge-

nom lagar mot kartellerna än genom en generell avveckling av tullarna; med tanke på det politiska läget var denna sistnämnda utväg oanvändbar.

Från liberala utgångspunkter har därför i en rad länder åtgärder mot kartellerna kunnat krävas och i större eller mindre omfattning genomföras. Längst har man gått i USA. Under den första reformperiod som kännetecknas av namnen Theodore Roosevelt, William Bryan och Woodrow Wilson blev det ett huvudmål för radikala inom båda de stora partierna att genomdriva och i praktiskt arbete omsätta en lagstiftning som gav staten rätt att inskrida mot och till och med upphäva och förbjuda sådana överenskommelser mellan skilda företag som hade betydelse för prisbildningen. Att denna reformlinje blev av särskild vikt i USA berodde utan tvivel på att karteller och truster i detta land — delvis på grund av det amerikanska tullsystemet — fått en oerhörd omfattning. Men det sammanhänger också med att en allmänt liberal åskådning var och är förhärskande i USA; att återställa och säkra konkurrensfriheten har här varit ett av det stora flertalet godtagat mål. Å andra sidan kan jämväl med fog påstås att den genomgripande amerikanska lagstiftningen hör till de ting som begränsat socialismens möjligheter och medverkat till en enastående ekonomisk frammarsch i hägnet av en relativt liberal ordning. Den genomförda lagstiftningens fördelar har efter hand erkänts av alla. Den har bidragit att skapa en kartellfientlig inställning och genom sin blotta existens — utan alltför talrika ingripanden — hindrat den utveckling som i slutet av 1800-talet syntes hota näringslivet med monopolisering i bransch efter bransch.

Inom den svenska liberalismen har samma tveksamhet framträtt som tidigare i USA. Finns det inte karteller som uteslutande innebär rationalise-

ring och alltså måste anses förmanliga? Utan tvivel, även om risk för stagnation i dylika fall alltid finns. Finns det inte karteller som väsentligen möjliggöres av tullarna och alltså skulle likvideras genom tullskyddets borttagande? På den frågan måste svaret obetingat bli ja. Men detta utesluter inte att statsingripanden — och statsingripanden av längre gående art än de redan vidtagna — framstår som nödvändiga för att bemästra de privata monopoltendenserna och skydda konkurrensfriheten.

En sådan kartellagstiftning får naturligtvis inte betyda en påbyggnad på det nuvarande regleringssystemet. Den förutsätter tvärtom att detta system successivt avvecklas, att priskontrollen begränsas tills den blir mogen för avskaffande och att alla dylika till sitt ursprungliga syfte tillfälliga anordningar får vika för den mera rationella avvägning som framgår ur ett någorlunda fritt, någorlunda avbyråkratiserat näringsliv.

Denna reformlinje möter öppet motstånd — eller en likgilt-

tighet som blott maskerar motståndet — på skilda håll. Inom vissa grupper av företagare lutar man till kartellerna som en metod att förenkla driften och stegra vinsterna; även ett av staten dirigerat kartellsystem som skulle ge de ekonomiska ledarna samma trygghet som byråkraterna och på samma sätt befria dem från kravet på initiativ och nya insatser synes sannolikt för många icke ovälkommet. På andra håll är man däremot rädd för att ett inskrivande mot kartellerna skall

vara liktydigt med ökad och permanent statsmakt över näringslivet. Inom socialismen åter finns en tendens som gör dessa farhågor naturliga: gärna en kartellagstiftning, men inte i syfte att göra näringslivet fritt, utan att helt och definitivt lägga det under den statliga byråkratin. Mot dessa kritiker, skeptiker och falska understödare måste liberalismen vända sig med klara krav på en ordning som underkänner och motverkar både privata och statliga monopolsträvanden.